

„HOL VAGYTOK LUTHERÁNUSOK, HOGY PROTESTÁLJATOK?”

Adalék az eperjesi véstörvényszék történetéhez Zrínyi Ilona Radvánszky Jánosnak címzett levele alapján

„A kik gondosabban tanulmányozzák hazánk történelmét a csapásoknak több okát méltán a haza polgárainak tulajdoníthatják, a kik intézik a vallásüldözést, a melyért, vagy a melynek ürügye alatt tönkre mene szabadságunk és elpusztula hazánk.”¹

*„Láttam igaz ügyet, hogy lenyomatott,
Láttam sok ártatlant, hogy sok vért hullatott,
Iszonyatos kínban halálíg jajgatott:
Bosszúálló Isten! Hogy ezt így halasztod!”²*

A tanulmány címében szereplő, Esterházy Pál nádortól származó kérdést leggyakrabban az 1687-es, a karlócai békekötést megelőző utolsó magyarországi országgyűlés légkörének érzékeltetésére szokás idézni. Még ha az elhíresült mondat legszűkebb kontextusát nem is ismerjük, azaz a gróf nevezetes kérdését önmagának mélabúsan, vagy akár a képviselőtársainak cinikusan (vagy fordítva) tette is fel, mindenesetre az közismert, hogy tágabb környezetét az a sajnálatos, a nemzeti szabadság két sarokpontját eltörlő országgyűlés jelentette, melyen kimondatott a Habsburg-ház örökös (férfiági) királysága, s megszűnt a rendek királyválasztó joga. Ám abban az esetben is, ha e mondat nem a Habsburgoknak alávetett ország hosszú évek óta zajló függetlenedési törekvéseiből úz gúnyt, az mindenképp bizonyos, hogy a maga módján a pár hónappal korábbi eperjesi törvényszék gyászos kimenetelére is reagál. Az alábbiakban e szomorú esemény egyik apró, ugyanakkor a független államiságért küzdő 17. századi ellenállási mozgalmak bonyolult, vallási konfliktusokkal is átszőtt összefüggésrendszerébe ágyazódó mozzanatát kívánjuk körbejárni.

Ismeretes, hogy a reformáció és az ellenreformáció történetének egyik legváltozatosabb és legösszetettebb szakaszát jelentették az 1608 utáni évtizedek történései, melyek során a vallásszabadság megvédése az egyik legfontosabb politikai problémává vált. Már akkor nyilvánvaló volt, hogy ez a kérdés Magyarországon számottevő szerepet

¹ RADVÁNSZKY László, *A Radvánszky család története 1738-ig*, ford. RUGONFALVI KISS István, Sajókaza-Rimaszombat, Lévai Izsó, 1905 (Közlemények a br. Radvánszky levéltárból, VII, 4), 31.

² RADVÁNSZKY János, *Nihil sub sole novum est = Magyar költők 17. század: A kuruc kor költészete*, I., szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Bp., Szépirodalmi, 1990 (Magyar Remekírók), 633.

fog játszani a következő korszak nagy társadalmi-politikai konfliktusaiban, köztük a Habsburg-ellenes megmozdulásokban is. Jóllehet a belső megújulásra törekvő katolikus egyház elsősorban Pázmány Péter esztergomi érsek jelentős, az egyházi megújulás valamennyi eszközét latba vető tevékenységének köszönhetően látványos eredményeket ért el, ám helyi szinten ekkor is találkozunk az ellenreformáció irányába mutató erőszakos intézkedésekkel.³ Az országos politikában az ellenreformációs vonal immár karöltve az erősödő abszolutista tendenciákkal újlag az 1660-as évektől nyert egyre inkább teret, melynek főbb lépései a Bocskai-felkelést megelőző évtizedek ismert forgatókönyve szerint játszódtak le: templomok és iskolák elfoglalása, lelkesek és tanítók elűzése, és helyettük katolikus egyháziak beiktatása.

A 17. század utolsó harmadában kibontakozó kuruc küzdelem vizsgálatánál s okainak számba vételénél tehát a történeti valóság két összetevőjét mindenképpen érdemes figyelembe venni. Az 1670-től Magyarországon bevezetett Habsburg-abszolutista rendszer és annak politikájával szemben 1672-ben útjára induló kuruc mozgalom egyfelől az alapjaiban megtámadott rendi intézmények és kiváltságok, másfelől a szabad protestáns vallásgyakorlat helyreállítására irányult. Mindazonáltal fontos azt is látni, hogy a magyar rendek hozzájárulása nélkül létrejött 1664-es vassvári béke egyik magyarországi következménye volt a közvélemény fokozódó és egyre nyíltabb elégedetlensége az uralkodóházzal. Ebből adódóan az ekkor kibontakozó Habsburg-ellenes politikai irányzatok és megmozdulások, sok esetben megszüntetve az ellenreformáció időszakának utáni vallási polarizálódással együtt járó politikai polarizálódást, közös nevezőre hozták a katolikus és protestáns ellenzéki irányzatokat. Az a felismerés, hogy a Habsburgok nem tudják, de valójában nem is akarják felszabadítani az országot a török alól, ezért a függetlenséget Béccsel szembefordulva kell kivívni, elsőként az aulikus családokból származó katolikus főuraknál tudatosult a leglátványosabban, és vezetett el a Zrínyi Miklós által kezdeményezett nyugat-európai külpolitikai tájékozódást követő, a költő-hadvezér halálos vadászbalesete után felderített Wesselényi nevével fémjelzett összeesküvésig. Valójában e száználmasan összeomlott szervezkedés szolgáltatott kiváló alkalmat a bécsi udvar számára saját abszolutisztikus kormányzati rendszerének bevezetéséhez, melynek legfőbb célja az állam gazdasági kapacitásának jobb kihasználásával összefüggésben az uralkodó korlátlan hatalmának biztosítása. E törekvés-sel együtt járt a rendiség visszaszorítása mellett a katolikus egyház befolyásának

³ Pázmány óriási, elődeinél lényegesen jelentősebb hatásának titka, hogy az egyházi megújulás valamennyi eszközét mesterien fel tudta használni. Amellett, hogy a vallásos irodalom szinte minden műfajában (hitvitató művek, teológiai összegzés, prédikáció, imádságoskönyv) marandókat alkotott, nagy gondot fordított az iskolaügyre, és személyes tanító és térítői cselekedetei nyomán számos főúr és nemes vált katolikussá. Bár némi túlzással ugyan, de a kortársak gyakran hangoztatták: Pázmány protestáns országban született és katolikusban halt meg. Pázmány tevékenységéről átfogóan lásd HARGITTAY Emil, *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2009 (Historia Litteraria 25). Az ország vallási összetétele azonban még a Rákóczi-szabadságharc idején is főleg protestáns volt. A köznemesi evangélikus rendi ellenzéknek a Rákóczi-szabadságharcban játszott szerepéről lásd pl. FABINYI Tibor, *Rákóczi és az evangélikusok = Rákóczi-tanulmányok*, szerk. KÖPECZI Béla, R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 1980, 365–383.

növelését eredményező ideológiai uniformizálás, aminek következtében az ország egésze elleni támadást látva az új berendezkedésben, nemesi vezetés alatt különböző társadalmi és különböző vallású rétegek fogtak össze az uralkodóház ellen.

A mindezeket követő 1672-es őszi első kuructámadás a bécsi udvart – magyarországi politikáját illetően – válaszút elé állította, a felkelés okainak megállapítására és felszámolására törekedő lipóti abszolutizmus – két irányzata, a rendi alkotmányosságot, illetve a protestáns egyházak jogait csorbító közül – az ellenreformációs oldal felülkerekedését eredményezte.⁴ Kétségtelen, hogy az 1672 után radikalizálódó protestánsellenesség egyszersmind tehát szerves része, eszköze volt az abszolutizmust fokozatosan földadó udvari politikának, mely az adó- és alkotmány-reform lefékezésével, a magyarországi rendiség bizonyos mértékű tolerálásával, végső soron a nagybirtokos arisztokráciával kötött politikai- és osztályszövetségben, kompromisszumos együttműködésében valósult meg.

Mindez persze egy olyan perspektívából is szemlélhető, miszerint a bécsi politika a részint vallási sérelmek miatt kitört rendi mozgalomért kiszabott „büntetést” az ellenreformációs irányzat nyomására konstruált összefüggések alapján vallási-felekezeti síkra terelte, és a jogfosztást a protestánsokra immár kétszeresen alkalmazta. A király felfüggesztette a magyar alkotmányt, és a katolikus főpapság segítségével kísérletet tett a magyarországi protestantizmus teljes megtörséresére. Mint ismeretes, az ideológiai egység megteremtésében élen járó jezsuiták segítségével végbemenő protestánsüldözésről híresült el és ún. „gyászévtizedként” rögzült történelmi emlékezetünkben az 1670-es évized, melynek során az ellenreformációs hadjárat a protestáns egyházak dologi javairól – templomok, parókiák, iskolák stb. – azok személyi állományára, a lelkészi karra helyezte át támadása célpontját. Míg tehát 1672 előtt a régi törvényeket és békeszerződéseket érvénytelenítő rendelkezések nyomán katonai segédlettel foglaltál el a templomokat és iskolákat, a „magyar kálvinisták és más rebellesek” elleni császári terrorsorozat mélypontját a lelkészek ellen irányuló, Szelepcsényi György esztergomi érsek vezetésével lefolytatott – a protestantizmus elleni fellépés törvényes procedúráját megteremtő, egyúttal nemzetközi közfelháborodást is kiváltó – pozsonyi kirakatper jelentette.⁵ Az üldözött protestánsok egy része Erdélybe menekült. Ezen a sorson osztozott a gyermek Thököly Imre is, akinek apja, mint ismert, szintén résztvevője volt a Wesselényi-féle

⁴ A főúri szervezkedésben elsősorban katolikusok vettek részt, de arra hivatkozva, hogy azt református és evangélikus papok készítették elő és irányították a háttérből, Bécs ismét alkalmasnak ítélte a pillanatot a protestánsok elleni nyílt föllépésre. E folyamat mélyebb gyökereire lásd BENCZÉDI László, *Rendiség, abszolutizmus a XVII. századi Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1980, 65–68.

⁵ 1673–1674 folyamán a pozsonyi vésztörvénysek elé politikai hűtlenség vádjával mintegy négyszáz protestáns lelkészt idéztek meg, és közülük negyvenegy főt gályarabságra ítélték. A per alá vett papokat tehát nem vallásuk miatt, hanem politikailag vonták felelősségre, testületileg felségárulással vádolva őket: a Wesselényi-összeesküvésben való részvétellel, a kuruc támadás előkészítésében, kiobbantásában és a megszálló törökkel való konspirációval. Az ellenreformáció e predikátorperekben csúcspontjára rohamát közvetlenül megalapozó-előkészítő politikai érvelés ellentmondásaira lásd BENCZÉDI, *i. m.*, 70.

szervezkedésnek.⁶ Ilyen belpolitikai és magánéleti előzmények után állt az ifjú Thököly 1678-ban a bujdosó mozgalom élére, s annak szerves folytatásaképpen indította meg a Habsburg-abszolutizmus által célba vett rendi és vallási jogok és szabadságok helyreállítására irányuló fölkelését.

A bécsi politika és a nagybirtokos arisztokrácia egymásra találásának okait és következményeit még hosszan lehetne mérlegelni, s persze az is elmondható, hogy a magyar államiság még megmaradt attribútumai ellen is irányuló „vallási üldözés [...] egy általánosabb politika része volt, amely az ország egészét fenyegette, rendre és vallásra való tekintet nélkül”.⁷ Ám aligha meglepő, hogy a protestantizmus erős központjait képező felső-magyarországi szabad királyi városok a rendek és a Habsburgok közötti hatalmi küzdelmek idején (a Wesselényi-összeesküvéstől egészen a szatmári békéig) jelentős szerepet játszottak a felkelők táborában.⁸

Az erőszakos ellenreformáció második hulláma ismét világos következményként mutatta fel, hogy e módszerek a protestánsokat összefogásra buzdította helyi szinten éppúgy, mint az országos politikában. A 17. század első éveitől a vallásszabadság megvédése már a városok számára is nagyon komoly politikai kérdéssé vált, amit rendi kiváltságuk jelentős elemének tekintettek. A magyarországi lutheránus hit egyik legfontosabb bástyája, Eperjes szintén következetesen a magyar rendek oldalán állott, nemcsak a város evangélikus jellege, hanem a polgárság saját politikai és gazdasági érdekei miatt is. A majdnem kizárólag protestáns lakossága roppant sokat szenvedett az erőszakos ellenreformációt kísérő, a város kiváltságait korlátozó és gazdaságát, jövedelmeit kiszámító udvari politikától. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a legellenzékibb városok közül Eperjes egyfajta centrumként – Pierre Nora kifejezésével élve – egyfajta emlékezhelyként (lieu de memoire) egybekapcsolja a Habsburg-ellenes megmozdulások némely főbb szereplőjének sorsát.⁹ Külö-

⁶ Apja, akit jószágvesztésre is ítélték, épp az ellene elfogatóparanccsal érkező császáriak által ostromlott árvai várban halt meg. Aligha meglepő, hogy a korán árvaságra jutó, majd Erdélybe menekített Thököly ifjúkora óta ellenséges érzelmeket táplált az ausztriai házzal szemben.

⁷ KÖPECZI Béla, *Thököly valláspolitikája és a nemzetközi közvéleménye* = Uő., *Függetlenség és haladás. Politikai gondolkodás a régi magyar függetlenségi harcok századaiban*, Bp., Szépirodalmi, 1977, 84.

⁸ A szabad királyi városok a kezdetek kezdetétől önkéntesen kapcsolódtak a Habsburg-ellenes megmozdulásokhoz, és a 17. század utolsó harmadában zajló leghevesebb felkelésekben a különféle társadalmi erők mellett kulcsfontosságú szerepet tölthettek be az udvari politika reformációellenes és rekatolizációs kísérletei ellen folytatott harcban. A felső-magyarországi városok politikai és gazdasági kérdéskörével legbővebben Kónya Péter tanulmányai foglalkoznak. KÓNYA Péter, *A felső-magyarországi városok társadalma a 17. században*, Történelmi Szemle, 2004/1–2, 31–53; Uő., *A felső-magyarországi szabad királyi városok (Eperjes, Vártfa, Kisszeben) a Rákóczi-szabadságharcban = Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*, szerk. CSUKOVICS Enikő, LENGYEL Tünde, Bp., MTA Történettudományi Intézet, 2005, 40–52.

⁹ „Az antikatólikus ellenállás centruma Eperjes lett, amely az evangélikus vallás központjaként már korábban is előkelő helyet foglalt el az országban. A rekatolizáció és a központi hatalom ellen a városok egységesen próbáltak meg fellépni. Ezzel a középkori Pentapolitana egyesület új önvédelmi tartalmat kapott. Az udvari politika és kamara elleni közös lépéseket megbeszéléseken vitatták meg, a legújabb hírekről rendszeresen tájékoztatták egymást. Szilárdan kitartottak álláspontjuk mellett a Habsburg-ellenes protestáns felső-magyarországi nemesek oldalán, és velük együtt bekapcsolódtak a Wesselényi-összeesküvésbe is.” KÓNYA Péter, *A felső-magyarországi városok... i. m.*, 357–358.

nősképp szimbolikus helyszínnek mutatkozik az itt 1667 óta működő Evangélikus Kollégium, a magyarországi lutheránus hit legfontosabb oktatási intézménye, melynek megalapításával a város kétségbevonhatatlanul az evangélikus egyház kulturális és művelődési központjává vált.

A felső-magyarországi evangélikus rendek kollégiumának felépítése tehát Eperjes politikai és – az ország evangélikus egyházközpontjaként – egyszerismind egyházi helyzetét is megerősítette, az intézetről hamarosan több protestáns országban hírt szereztek. E kollégium egyik mecénása Thököly Imre apja, a kurucvezér pedig első diákja volt, aki erdélyi emigrációja előtt két évig, 1668 és 1670 között tanult az intézményben.¹⁰ Az 1671-ben kezdődött ellenreformációs hullám természetesen Eperjest is elérte, és a „gyászévtized” egy repressziókkal és erőszakos intézkedésekkel teli időszakként telt itt is: a gazdasági megtörés, az önállóság és politikai jelentőség felszámolása keretében a császári hatóságok nagy erőfeszítéseket tettek a protestánsok elnyomására. 1673-ban elfoglalták a Kollégiumot, az evangélikus templomokat elvették, a lelkészeket a Kollégium professzoraival együtt elűzték, és az iskolák irányítása a jezsuiták kezébe került.¹¹ Nem meglepő tehát, hogy Thököly felkelése után (1682-től) a város a kuruc megmozdulás egyik legfőbb és legerősebb támasza lett. A hadvezér a harc kezdetétől fogva próbálta megszerezni a várost, és mikor az négy év múlva sikerült, nagy és őszinte örömet váltott ki a polgárokból, hiszen ezáltal nemcsak az idegen zsoldosok pusztításai értek véget, hanem a régi kiváltságok is megújultak, mindenekelőtt pedig megszűnt a vallási üldözés. Az újonnan megválasztott városi tisztségviselők boldogan üdvözölték (s egyúttal 40 000 arannyal és számos katonával megtámogatták) a városba látogató, időközben fejedelemmé kinevezett hadvezért, aki az eperjesiek körében nagy népszerűségnek örvendett még azokból az évekből, amikor a Kollégium diákjaként több ismerősre és baráttra tett itt szert. Érthető, hogy mekkora csalódás és félelem kísérte a város áldozatos és dicső küzdelmeket követő 1685-ös feladását, amikor ismét Habsburg

---

¹⁰ Kétségtelen, hogy Pázmány nagyszabású, a katolikus megújulást elősegítő működése terén egyik legnagyobb alkotása a nagyszombati egyetem megalapítása 1635-ben. Az ellenreformáció éveiben, főleg a kassai és nagyszombati jezsuita egyetemek intenzív tevékenységének idején az evangélikus egyház fontosnak tartotta a sárospataki vagy a debreceni református kollégiumhoz hasonló teológiai műveltséget nyújtó főiskola megalapítását a rekatolizációs hullámnak még ellenálló országrészen. A nagy hírű evangélikus kollégium megépítése, mint arra Kónya rámutat „önmagában is a protestáns és Habsburg-ellenes erők erőfitogtatása volt. A katolikus egyház képviselői kezdettől fogva megkísérelték megakadályozni a felépítését, Szelepcsényi György esztergomi érsek már az alapítás előtt sikertelenül próbált valamit tenni ellene. Röviddel az építkezés kezdete után 1666-ban I. Lipót elrendelte a magisztrátusnál az építkezés leállítását, azzal az indokkal, hogy a tilalom ellenére akadémiát (vagyis egyetemet) alapítottak Eperjesen, amire csak az uralkodónak van joga. Az eperjesiek azonban sem ezt, sem a következő tilalmakat nem vették figyelembe.” *Uo.*, 365–366.

¹¹ A közigazgatás és a gazdasági ügyek terén is hasonló intézkedésekkel sújtották a virágzó város életét. A királyi biztosok a politikai és gazdasági pozíciókból (városi tanács, céhek) megpróbálták eltávolítani a lutheránusokat, egyúttal az egyes szektorok működését császári előírásokkal szabályozták. Lásd erről: KÓNYA Péter, *Eperjes az utolsó Habsburg-ellenes felkelések korában = Habsburgok és Magyarország a XVI–XVIII. században*, szerk. ifj. BARTA János, Debrecen, KLTE, 1997 (Történelmi figyelő könyvek 6), 23–32.

uralom alá került. Sajnálatos módon, a megadási feltételek ellenére folytatódott a protestánsok üldözése, sőt, úgy is fogalmazhatunk, hogy az újult erővel fellángoló erőszakos ellenreformációs tettek valójában közvetlen előzményét képezik az 1687-es eseményeknek. Ebben az évben ugyanis, mint az közzismert, nemcsak ismét (szinte rutinszerűen) elkobozták a Kollégiumot, az iskolákat és a templomokat, visszatértek a jezsuiták, (a Rákóczi felkelésig – törvénybe ütköző módon – nem is engedték meg az evangélikusoknak, hogy iskolát és templomot építsenek) hanem a védművek újabb lerombolásán és a fosztogatásokon túl ekkor került sor a híres eperjesi véstörvényszék megrendezésére.

Joggal állíthatjuk, e véstörvényszék történelmünk többé-kevésbé elfeledett gyászos eseményei közé tartozik. A történettudomány napjainkig csakis bizonyos részleteit, de sohasem komplex egészét vette vizsgálat alá, aminek egyik kézenfekvő oka az lehet, hogy a per tárgyi bizonyítékai közül szinte alig maradt fenn valami. A véres történet főszereplője a nápolyi gróf Antonio Caraffa tábornok, az Északkelet-Magyarországon állomásozó katonaság fővezére, aki egy nap arról adott hírt az udvarnak, hogy Eperjes polgárai titkos levelezést folytattak a Zrínyi Ilona által védett Munkács várával, és ezen állítólagos levelezéséből arra következtetett, hogy egy új fölkelés készülődik, melynek központja a város lesz.¹² E jelentés nyomán Lipót 1687 februárjában megbízta Caraffát az ügy kivizsgálásával, aki törvényes szint akarva adni az eljárásnak, bíróságot szervezett és a maga szerfelett kegyetlen módján megindította a nyomozást az összeesküvés felgöngyölítésére. A rendkívüli bíróság a gróf császári biztos elnökletével Thököly hívei közül körülbelül hatvan protestáns felvidéki nemest és polgárt fogott perbe. A vád felségárulás volt, mely szerint a perbe fogottak a Thököly-felkelés után elnyert amnesztia dacára folytatták az összeesküvést, a munkácsiak révén leveleztek a hadvezérrel, akinek a török hadak élén várható visszatérését elősegítve, illetve azt követően kezére akarták játszani a várost.

E vádak ma már sem bizonyítani, sem teljességgel cáfolni nem lehet, ugyanis egyetlen, a per tárgyi bizonyítékát képező konspiratív levél vagy törvényszéki irat sem marad fenn, mi több, a peres eljárás hitelét szinte teljességgel kétségbe vonja az, hogy a letartóztatottak vallomásaikat a legkegyetlenebb kínvallatások hatására tették. A per következtében 1687. március eleje és május közepe között hamis vádak és kárpadon kicsikart vallomások alapján huszonnégy módos protestáns eperjesi

¹² Lásd erről Caraffa fönmaradt levelét: „Már jó ideje gyanúm volt, hogy Thökölynek levélbeli érintkezése van az országgal e részeivel, s ennek következtése, hogy a lázadás a hamuban lappang. Nagy szorgalommal mindent megtettem e gyanú alaposágának kikutatására. Most végre isten segítségével fölfedeztem mindent ebben a városban és már a börtönben pár ember. De naponként sorra kerülnek majd mások is (persze mindannyian protestánsok), kik már a múltban is a forradalom vezetői voltak és sokszor kaptak amnesztiát.” Idézi GRENA Gyula, *Caraffa és az eperjesi véstörvényszék*, Rozsnyó, Gömöri, 1913, 8. A hivatalos jelentés szerint Zrínyi Ilona és Absolon Dániel levelekkel fordultak az eperjesi polgárokhoz és tudatták velük, hogy „Thökölyt a szultán újra kegyébe fogadta, diszkafánnyal látta el és »csillag vezérnek«-nek nevezte ki. Most már jó Thököly nagy török-tatár sereg élén Munkács felszabadítására és Felső Magyarország behódítására.” Az eperjesi polgárok, az (ál)hír szerint, erre tanácskozást tartottak, majd válaszoltak a levelekre. *Uo.*, 23.

polgárt és környékbeli nemest nyilvánosan kivégeztek. Caraffa novemberig gyakorlatilag terrorban tartotta a várost, hiszen a kínpadon nyert vallomások alapján bárki tömlöcbe juthatott, az embertelen kínzások és kivégzési módok pedig ugyancsak elborzasztották az eperjesieket.¹³

Természetesen már a kortársak joggal úgy gondolták, hogy a vésztörvényszék valódi célja Thököly híveinek megbüntetése és a lakosság, különösképp a császáriakkal dacoló utolsó védharcos munkácsiak megfélemlítése volt. A későbbi történettudományi munkák pedig rendre arra mutatnak rá, hogy I. Lipót legbefolyásosabb tanácsadó miniszterei – például Kinsky cseh kancellár és Strattmann birodalmi kancellár – hatására jónak látta a török elleni sikerek után a magyar nemességet megfélemlíteni és a bécsi udvar ellenségeit példásan megbüntetni. Másfelől föltételezhető, hogy e véres eszközöket egyúttal az ország alávétettségét stabilizáló politikai céljaik elérésére is alkalmazták, hiszen a megfélemlítés azt a fontos politikai célt is szolgálhatta, hogy a pár hónappal később megrendezett pozsonyi országgyűlésen lemondva ellenállási jogukról, minden további nélkül törvénybe iktassák a Habsburgok férfiági örökösödését.¹⁴ Végül, de nem utolsósorban, a fej- és jószágvesztésre ítélt módos áldozatok birtokai a törvényszék magyar tagjai mellett a császári kincstár vagonába kerültek.

¹³ Érdemes Caraffa eljárásának koncepciózus voltáról árulkodó, Lipót császárnak címzett levelébe is beolvassunk: „Őfelsége határtalan jósága – elnézését kérem, károsabb, mint a kegyetlenség, mert az, aki megkegyelmez a bűnösöknek, veszélyezteti a büntetleneket. Senki se volt megbüntetve, sőt éppen ellenkezőleg, tekintettel Őfelsége túlzó kegyelmére, sokaknak még jutalom is jutott, földek és új címek formájában. De ettől még nem lettek hűek, mert régi betegsége ezen országnak, hogy mindig tele volt rebellekkel, hiszen már a régmúlt időkben is akadtak olyanok, akik még szent királyuk, István ellen is lázadtak. Most lehetőséget kaptunk örök időkre kiirtani a lázongást Magyarországon, mind a magyar föld, mind Őfelsége örökös tartományai érdekében. Felségednek a harci szerencse is kedvez, ezenkívül a rebelleket az egész világ azzal vádolja, hogy halálos veszélybe sodorták a kereszténységet. Ezért megbüntetésüket mindenki igazságosnak fogja tartani.” Idézi FILEP Tamás Gusztáv, *Az eperjesi teátrum*, Kortárs, 2004/6, 88. Ismert az is, hogy Caraffa nem sokkal Eperjes előtt Debrecen városára vetett ki hadisarcot, aminek jelentős részét katonai végrehajtás és tizennégy ember halálra kínzása révén szedte be. A debreceni áldozatok jelentőségét külön fokozza, hogy itt szó sem volt bírósági eljárásról és ítéletről.

¹⁴ A sok panasz, valamint a vádlottak számának és személyének és riasztó bővülése hatására az 1687-i pozsonyi országgyűlés követői az eperjesi törvényszék beszüntetésére bírták rá Lipótot. Igen jellemző, ahogy Esterházy Pál nádor levelében finoman óva inti a királyt, nehogy a rendek elkeseredésének, felháborodásának következményeképp a küszöbön álló országgyűlés célkitűzése kárt szenvedjen: „...hogyan pedig, – legkegyelmesebb uram, mentől szerencsésebben folyjék le ugy a diéta, mint a koronázás, alázattal úgy vélekedem, fölöttébb szükséges, hogy a magyar nemzet megkapja az ő megvigasztalását, és a rendek ama desperatióból, melyben most nyögnek, szentséges fölségednek legkegyelmesebb grátiája által kegyelmesen kimentessenek; és a Felső-Magyarországon folytatott pörnek Eperjesen visszatartott foglyai elbocsátassanak, mivelhogy ez nem csekély mértékben szerencsés lefolyásúvá tenné a jövőendő országgyűlést. Végre is, legfölségesebb császár, arra kell törekednünk, minden módon, hogy a király és a rendek között minden bizalmatlanság megszűnjék.” GREXA, *i. m.*, 21. A foganatosított intézkedések végül is elegendőnek bizonyultak a várt jogi változtatásokat elismertető országgyűlés megfélemlítésére, így sikerült elérniük a trónörökös megkoronázását és az Aranybulla még érvényben lévő ellenállási záradékának eltörlését.

Az Eperjesen történtek tehát több szempontból is országos ügynek tekinthetők, szinte rögvest általános nagy felzúdulást eredményeztek, de talán ez is volt az egyik céljuk. A katolikus főurak (Kollonich Lipót bíboros, Esterházy Pál nádor) tiltakozását kis idő elteltével már csak azért is kiváltotta, mert az eperjesi protestáns előkelők megkínzása és brutális kivégzése egyúttal a magyar nemesség jogainak lábbal tiprását is jelentette (ráadásul Caraffa listájára már szinte az országnagyok neve is rákerült), ami egyúttal féltő volt, hogy újabb felkelést is szíthat. A témával foglalkozók egységes vélekedése szerint, mint már említettük, a történetírás által ritkán pertraktált véstörvényszék mindmáig kétségkívül fontos és nagyrészt ismeretlen, önálló feldolgozást is megérdemlő részletekből tevődik össze. Az eseménysorozatot tanulmányozók számára a kortárs visszaemlékező Rezik János, az evangélikus Kollégium egykori hírneves tanárának ránk maradt kéziratosa munkája megkerülhetetlen forrás.¹⁵ Mindazonáltal e mű kapcsán folyvást felmerülő kérdések egyike az, hogy az emigrációba kényszerült eperjesi professzor szemtanúja lehetett-e az általa nagy részletességgel megörökített per- és kivégzéssorozatnak. Rajta kívül más élő tanú mindenestre nem számolt be írásban az utóbb kivégzettek vallomásairól,¹⁶ a periratok pedig eltűntek, vagy talán – jól felfogott érdekből – az ármány végrehajtói megsemmisítették őket. Mivel a tárgyi bizonyítékokat pedig – azokat az állítólagos leveleket, amelyek napfényre hozták, hogy az eperjesiek kapcsolatot tartottak fenn az utolsó ellenálló, a munkácsi várat védő Zrínyi Ilonával – Caraffa senkinek sem mutatta meg, és soha nem is kerültek elő. Így a következő hónapok során tényleges bizonyítékok nélkül, kínzás hatására tett szóbeli vallomásokra alapozva születtek meg a javarészt halálos ítéletek, a császári tábornok felállította véstörvényszéket az utókor koncepció bíróságként tartja számon. Ezt támasztja alá egyébként Caraffa levelezése is,

¹⁵ A 20. században Kónya Péter foglalkozott vele legbehatóbban, aki nagyon sokféle kortársi és egyéb visszaemlékezésre, feldolgozásra támaszkodott, hogy legalább egyes részleteiben rekonstruálhassa az 1687-ben Eperjesen történeteket. A törvényszék történetének legfontosabb forrásai: REZIK János, *Az 1687. évben felállított eperjesi vérpad, vagy az eperjesi vérfürdő*. – *Theatrum Eperiense anno 1687 erectum seu laniena Eperiensis*, ford. GÖMÖRY János, POGÁNY Gusztáv, Tranoscius, Liptovský sv. Mikuláš, 1931 (A Szlovenszkói Ág. Hitv. Ev. Egyház történeti emlékei – Monumenta Evangelicae Augustanae Confessionis Ecclesiae in Slovacia, 1); GREXA, *i. m.*; BIDNER Ákos, *Az eperjesi véstörvényszék*, Bp., Luther Társaság, 1941; KÓNIA Péter, *Az eperjesi véstörvényszék 1687*, Budapest–Prešov, Evangélikus Országos Múzeum–PVT Prešov, 1994.

¹⁶ A kérdéskör több kutatója felhívta a figyelmet Rezik művének szubjektív jellegére, és egyéb töredékes forrásokkal való ellentmondásaira. Mint arra legutóbb e könyvvel kapcsolatos vélekedéseket, kérdéseket összegző Filep Tamás Gusztáv rámutatott, valószínűsíthető, hogy Rezik a friss eperjesi szóbeli hagyományt kompilálta és dramatizálta. A mű némely irodalmi–narratív (egy katolikus német katonatiszttal mondatja el a történetet), stílári, kompozicionális (a kivégzéssorozat hármastagolása) vonása föltételezhetően azt a célt szolgálta, hogy fölhívva a figyelmet Eperjes szenvedéseire, a szélesebb közvéleményt is a protestánsok mellé állítsa. Mindezeket túl az is vélemezhető, hogy a szerzőnek ennél is távolibb céljai lehetnek: „Ő az egész világ előtt akarta tehát demonstrálni, hogy a Birodalom barbárokra bízta a töröktől visszafoglalt területek integrációját, s célja a partikularitások eltiprása, a könyörtelen homogenizáció. A *Theatrum Eperiense* tehát főként az európai közvéleményhez szól. Elég egyértelművé válik ez Rezik egyik megjegyzéséből: »Ez a dolog Magyarországon annyira ismeretes, hogy nincs olyan csak kissé is előkelőbb ember, aki a történeteket ne ismerné.«” FILEP, *i. m.*, 87.

melyből kiderül, hogy nem egy esetben előre gyártott koncepció nyomán már a kihallgatás előtt bizonyítottnak tekintette a vádakat.

Teljesen érthető, hogy a fennmaradt periratok és büntárgyak hiányában a szóbeli emlékezésre alapozó történelmi dokumentumok, elemzések nem teljesen megbízhatók, olykor akár ellentmondásosak is. A források mindamellet a per abszurditását hangsúlyozandó egyértelműen és egyhangúan szögeznek azt le, hogy a kivégzettek, illetve letartóztatottak többségükben olyan, a kuruc királyhoz közeli, mozgalmához csatlakozó előkelőségek, illetve városi polgárok voltak (pl. Palásthy, Ottlyk, Sárosy, Géczzi), akik az ellenük felhozott vádakra teljesen ártatlanok voltak. Azonban például – hogy a történések egyik tisztázatlan részletére is rámutassunk – az egyik szakíró, Grexa Gyula forráselemzése között Thököly egyik tisztje, Dobay Zsigmond naplójának eperjesi vonatkozásaiból érdekes adatot idéz: az egyik letartóztatott, az egykor Thököly villámának nevezett, a legbátrabb katonájaként emlegetett Palásthy Gábor a fejedelem váradi letartóztatása után is a törökellenes harcok résztvevőjeként jelen volt Buda visszavívásánál is, ahol az ostrom megkezdésének heteiben kuruc partizánakciót folytatott a császári csapatok ellen, s többek között Liptóban még Caraffa szekereit is fölverte.¹⁷

A főtéren álló a vérpad, melyet a nép theátrumnak (vagy theatrum sanguinariumnak) nevezett, egyik áldozatául esett Radvánszky György felvidéki nemes is. Radvánszky a Besztercebányáról behozatott, a per második lépcsőjében elítélt rabok közé tartozott, akinek az ellene hozott vád szerinti bűne az volt, hogy pénzzel támogatta Munkácsot. A vádaskodás alapjául az szolgált, hogy a bányavárosokban az evangélikusok az elfoglalt templomok és iskolák pótlása, valamint a tanárok kifizetése céljából nagyszabású gyűjtést indítottak. E gyűjtést valószínűleg Zimmermann Zsigmond vagy a fent említett Palásthy intézte, és az ővele egy időben lefogatott Radvánszky közös bűnéül azt rótták fel, hogy a rövid időn belül közadakozásból összedott pénzt valójában Thököly szabadságharcának, valamint a Munkács várát hősiiesen védő Zrínyi Ilona támogatására akarták felhasználni. Az, hogy Radvánszky lefogatása koncepció per forgatókönyvét idézi, megmutatkozik ama Caraffa-levélből, mely már a kihallgatás előtt arról tudósította Dietrichstein herceget, hogy „be van már bizonyítva, hogy Radvánszky és Bezzegh ezüst rudakat szállítottak a bányavárosokból Munkácsra, és ezért éppen úgy lesznek megbüntetve, mint az előbbiek”.¹⁸ A vonatkozó szakirodalom a Rezik-műre támaszkodva állítja szintén egységesen azt, hogy a lefogatott thökölyánusok mellett a csendes visszahúzódo életet élő Radvánszky ráadásul a mozgalomban sem vett részt, a függetlenség ügyét kardjával sohasem szolgálta. A források mindegyike ezen kívül arra is kitér, hogy Palásthy vallott Radvánszky ellen, aki azonban a kínzások szünetében vissza is vonta a rá terhelő vallomást, és sorstársának megüzente: „Amit mondott, ne tulajdonítsa rosszindulatnak, amelyet teljesen ismeretlen ember iránt, kit sem nem gyűlölt, sem

¹⁷ Lásd GREXA, *i. m.*, 22; FILEP, *i. m.*, 87.

¹⁸ GREXA, *i. m.*, 17.

nem szeretett, nem is érezhetett, de a legirtózatosabb kínoknak.¹⁹ Annak köszönhetően, hogy Palásthy végül visszavonta a szavát, megmentette az apjával együtt letartóztatott akkor tizennyolc éves Radvánszky János eperjesi diák életét.²⁰

Mindeme dokumentumok és adatok fényében külön érdekes és elgondolkodtató, hogy a Radvánszky György unokája, László által 1754-ben készített családtörténet szintúgy a családi levéltárban meglévő Rezik-műből idézve támasztja alá, hogy Caraffa teljesen jogtalanul hurcolta fogságba apjával együtt nagyapját, mert az „[n]em vett részt az Austriai ház ellen irányuló mozgalmakban”, megismételve azon állítást, miszerint Palásthy kínjában állította, hogy Radvánszkytól kapott pénzt juttatott Munkácsra. Jelen esetben az időbeli és kapcsolati közelség okán tartható különösnek, hogy az unoka tudományos igénnyel elkészített genealógiai munkája a korábban idézett művekhez hasonlóan kizárólag Rezik könyvét idézi kivonatosan, mondván: „Minden más elbeszélést mellőzve, ezeket jónak tartottam a hitelre méltó emlékekből idézni, hogy legyen ismeretes hazánk akkori szomorú ábrázata, a mikor el lehetett pusztítani még a legártatlanabb embert is. Bizonyára megindíthatták a császárt Thököly ellenséges fegyverei; de nagyatyánk soha nem volt párthíve.”²¹ Mint az előbb erről már szó esett, ugyan aligha akadhatunk a tárgyaláson jelen lévő, az elítéltekkel szolidáris résztvevők vallomásaira, ezért a források szükségképpen hiányosak, ám kézenfekvőnek látszik, hogy a szintén letartóztatott, vallatások egy részét megtapasztaló Radvánszky János a történekről az egyik leghitelesebb kor- és szemtanúként számolhatott be a családtörténeti memoárt készítő fiának. Ő azonban édesapjának bárminemű szóbeli visszaemlékezése nélkül kizárólag a fogságban lejegyzett rövid naplóját említi meg, ami azonban a letartóztatás,

¹⁹ BIDNER, *i. m.*, 36; GREXA, *i. m.*, 18; FILEP, *i. m.*, 87; KÓNYA, *i. m.*, 70–73. Kónya szerint a gyűjtés Zimmermann intézte. Ez látszik valószínűnek Palásthy visszavont vallomása alapján is. Palásthyt, Radvánszkyt és Fejárt kínozták meg a legembertelenebbül. A volt kassai bírón kívül Radvánszky György halt bele a kínzásokba, így nem is jutott föl élve a vérpadra. Rezik elbeszélésében: „A dúsgazdag ember Eperjesre vitetett és mivel az ügyész semmi ellene felhozott bűnt nem bizonyított rá, kínzásra ítélik, és mivel déli 1 órától esteli 8 óráig süttetve nem vallott semmit, hazavezetik; a 11. napon meghal a semmiben sem vétkes férfiú. Nem elég a tyrannusnak tombolnia az élők ellen, nem kiméli a halottakat sem: a holttestet leviteti a vérpadra, a hóhér lefejezi, a törzset négy részre vágja s a testrészeket a város négy világtáján felfüggesztve fel a gyalázat fájára. Ez volt a vége a kiváló férfiúnak.” REZIK, *i. m.*, 121.

²⁰ Érdekeséggéppen jegyezzük meg, hogy az ifjú Radvánszky 1683-ban az eperjesi kollégiumban részt vett a Thököly tiszteletére előadott iskoladráma előadásában. Későbbi életpályája során is megmarad vonzódása az irodalomhoz, és a barokk költészet kiváló művelőjévé válik. Lásd *Radvánszky János versei (1666–1738)*, bev., kiad. RADVÁNSZKY Béla, Bp., Athenaeum, 1905 (Közlemények a br. Radvánszky-család levéltárából, I, 3); *Hét évszázad magyar költői*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, LAKATOS István, Békéscsaba, Tevan, 1996, 384–385. Költészetéről az újabb előkerült versei alapján: H. HUBERT Gabriella, *Radvánszky János kódexe* (Stoll 127. sz.) = *Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., rec.iti, 2010, 401–410.

²¹ RADVÁNSZKY, *i. m.*, 28. Radvánszky László a szerző nevének említése nélkül egy a családi levéltárban meglévő 1705-ből származó *Theatrum sanguinarium Antonii Caraffae anno 1687. Eperjesini erectum, orbi in stuporem expositum* című kéziratot is megemlíti. A latin eredetiben ebből is idéz, de a szöveg általános jellege okán Rugonfalvi ezt a részt kihagyta a magyar fordításból, lásd *Uo.*, 30, 1. jegyzet.

a rabság, a kínvallatások, majd a halál pontos eseményrendjének érzékletes megörökítésén túl egy szóval sem tér ki a letartóztatás okaira, esetleges jogosságára.²²

E tény annál is inkább figyelemre méltó, mivel e családtörténetet latin nyelvből lefordító neves történész, Rugonfalvi Kiss István kapcsolódó jegyzeteiben cáfolva e fenti „perdöntő” adatot, bizonyos családi levélrészletekre támaszkodva azt állítja, hogy apa és fia egyaránt rövid ideig fegyverrel szolgálta a felkelést.²³ A családtörténet következő szakasza igen nagy részletességgel adja elő Radvánszky János tíz esztendőn át húzódó birtok-visszaszerzési eljárását. Az ifjú még a véstörvényszék után pár hónappal, 1688 januárjában a magyar alkotmányos jogokat alapvetően megváltoztató – dolgozatunkban többször felhozott – pozsonyi országgyűlésen a király, a nádor és az országgyűlés elé terjesztette kéréseit,²⁴ illetve márciusban szintén Pozsonyban igazolta örökölt birtokait és azok visszaadását sürgette.

Mint arról már szó esett, az eperjesi vallatások bizonyos levelek körül forogtak, minden vádlottat arról vallattak, mit tud azokról a levelekről, melyeket Eperjesről Munkácsra vagy Munkácsról Eperjesre küldtek. Alapvető, a téma kutatóit régóta foglalkoztató kérdés tehát, hogy létezett-e kapcsolat, s ha igen, milyen jellegű Zrínyi Ilona és az eperjesi vádlottak között. E kérdésföltevése annál is érdekfeszítőbb, hogy a szakmunkák e vonatkozásban sem egységesek. Kónya a meglévő források alapján nem állítja kategorikusan azt, hogy a perbefogottak nem állhattak érintkezésben Munkács védőivel. Reziktól tudható, hogy Munkács feladása után Caraffa igyekezett fölmutatni a várban az Eperjesről érkezett leveleket, de emberei semmilyen terhelő bizonyítékot nem találtak, ami tehát amellett szólhat, hogy a tábornok bizonyítékok hiányában, a peres eljárás tisztességtelen lefolytatása mellett is hitt a kivégzettek bűnösségében.²⁵ Grexa állítása szerint pedig szavahihető tanúk egész sora, köztük utóbb a védelem irányítói közül többen vallomást tettek arról, hogy semmilyen összeköttetésben sem álltak a kivégzettekkel. (Radics András, a vár kapitánya például a pozsonyi országgyűlésen tanúskodott arról, hogy az ostromzár szinte lehetetlenné tette a várba levelek ki- vagy bejuttatását.)²⁶ Azonban ennek ellentmondó forrásként

---

²² A történész egyénként a fordításhoz írt bevezetőjében a műről általánosságban meg is jegyzi: „A ki figyelmesen olvassa, valószínű, hogy olyant is fog észlelni, mintha itt-ott az elbeszélés megszakadna sőt benne nagyobb ür is tátongana. Ennek oka azonban az, hogy ő régi módszer szerint szívesen hallgat, ha dokumentumait beszélteti...” RADVÁNSZKY, *i. m.*, 12. Radvánszky János *Keserves jegyzésem* című naplója később két helyen is megjelent. *Radvánszky János naplójának töredéke*, Győri Közlöny, 1686/25, 24; *Radvánszky János naplója*. (Adalékul az eperjesi véstörvényszékhez), közli PAP Dénes, Magyar Polgár Nagy Naptára, 1870, 80–83.

²³ Rugonfalvi pontos jegyzete így szól: „Ebben Rezik téved, mert Radvánszky György tényleg részt vett a Thököly-féle mozgalomban, sőt részt vett volna – a mennyire fiatalosága és az idő engedte, serdülő fia, János is, de úgy látszik, hogy fegyverrel nagyon rövid ideig szolgálta a mozgalom ügyét.” RADVÁNSZKY, *i. m.*, 29. Meglátásunk szerint az általa idézett rövid levélrészletek nem elég informatívak, hogy bizonyítékként szolgálhatnának.

²⁴ Radvánszky János egyébként, mint azt Rugonfalvi Kiss István jegyzetben meg is jegyzi, az 1687-től 1697-ig tartó hosszú eljárásra vonatkozó írásait, iratait, folyamodványait vaskos folio-kötetben összegyűjtötte. Ez most a Magyar Országos Levéltár P566 35. cs. III.o. XLI. jelzete alatt található.

²⁵ REZIK, *i. m.*, 91.

²⁶ GREXA, *i. m.*, 24.

idézi a fent említett Dobay-napló egy részletét, melyből arra derül fény, hogy 1686-ban a munkácsiak megbízottjai, hírszerzői többször is megfordultak Eperjesen.²⁷

Természetesen a per konstruált voltát nem vonja kétségbe az, hogy joggal feltételezhetjük, valaminő kapcsolat létezhetett Eperjes és Munkács között, még ha az nem is föltétlen a vezető réteget érintette, illetve nem kimondottan konspiratív természetű volt. Semmiképp sem túlzás azt állítani, hogy a várvédő Zrínyi Ilona nem pusztán a biztos vereség tudatában akart ükapja nemes példáját követve, hazája iránti szeretetre és hűségre példával szolgálni, hanem mint arra a történetírás is rámutat, a munkácsi vár voltaképp a kuruc diplomáciai testület bázisaként szolgált: „Thököly részleteiben ma még alig ismert diplomáciai kísérleteinek, amellyel megpróbál elszakadni a töröktől. Levelek, utasítások tanúsága szerint Zrínyi Ilona csaknem teljesen átveszi és irányítja ezt a diplomáciát.”²⁸

A témakörhöz kapcsolódóan a Radvánszky-család levéltárában a 32. csomó XXXIV. jelzete alatt egy fölöttébb érdekes Zrínyi Ilona által Radvánszky Jánosnak címzett levélre bukkantam.²⁹ Az alábbiakban a mindaddig kiadatlan levél szövegét teszem közzé betűhív átiratban, majd fakszimile kiadásban.

Adgyon Isten minden jót kegyelmednek.

Az kegyelmed levelét vettem, kivansaga szerint való Attestatiót authenticice, hogy most ki adhassúk, abban nincsen mod, hanem Isten fel vivén bennünket, e jövőndő Commissionak allkalmatosságaval, maga vagy Embere által megtalálvan bennünket, akkor valamint eddig némely hiveim, ugy magamis kész lészek nem csak az kegyelmed Attya de töb böcsületes Rendek váratlan esetekről, akkorbéli hiveimmel edgyütt Testimuonialissokat adnom. Isten kegyelmedet eltesse. Datum Varallya

Die 21 Febr. 1688

Kegyelmednek
Jót Kivan
Zriny Ilona

²⁷ Több kortársi visszaemlékezés szerint a vár annyira körül volt zárva, hogy roppant nehezen lehetett akárcsak egy-egy levelet kijuttatni onnan. Ezzel szemben Dobay Zsigmond naplójában, ahol az ostrom eseményei napról napra föl megörökítettek, 1686. május 4-ike és október 14-ike között hat esetben találjuk följegyezve, hogy küldtek valakit Eperjesre és három esetben, hogy onnan jött valaki. Kónya a nplófeljegyzések alapján bizonyítottan véli Munkács és Eperjes levelezését, még ha annak célja és tartalma azokból nem is tisztázható. Lásd: KÓNYA, *i. m.*, 94–95.

²⁸ R. VÁRKONYI Ágnes, *Zrínyi Ilona és a korabeli magyar politika = Thököly-emlékünnepe: A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából*, szerk. MOLNÁR Máttyás, Vaja, Vay Ádám Múzeum, 1975, 89. R. Várkonyi rámutat, hogy Zrínyi Ilona a munkácsi várból „[m]egbízottait, leveleit küldi a lengyel királyhoz, a lengyelországi francia követhoz, tervek, ajánlatok, feltételek sorozatát adja elő, hogy a magyar politikát európai ügyvé emelje, a török kiűzésével várható országos változásban a magyarság érdekei érvényesüljenek.”

²⁹ A levelet a Magyar Országos Levéltárban őrzik. Pontos jelzete: P566 32. cs. III.o. XXXIV. cs. A szöveg átirásában nyújtott segítségért szeretnék köszönetet mondani Ajkay Alinka kolléganőmnek.

Edgyon Isten minden jót tegyen.

Leghízel levelét Löttem, kívánatos az Isteni Vali
Attestáció auctoritate, hogy most ki adhatná, akk
mirefen mond, hanem Isten fel Isten bennünk,
e jövőre Commisionari alkalmatlanságával, ma.
ga vagy Embere által mag talávan bennünk,
akkor valamit eddig nem ly híveim, egy magam
hízel lébel nem fak az legmél Attya de rób
böcsibetor Rendel Faridaban efel-herül, akkor,
béli híveimmel együtt Testimoniálisokat
adnom. In hídő s. s. s. Datum Farallya.
1782. Febr. 18. 88.

BÁBÓ
RADVÁNSZKY CSALÁD
LEVÉLTÁRA
RADVÁNY.

Leged

Ist. kíván.
Zsin. glona

III. osztály.

XXXIV Cs. 122 szám.

A dátumból jól látható, a levél Munkács 1688. január 17-i feladását (és a pozsonyi országgyűlés kezdetét) követően alig egy bő hónappal még a helyszínen keletkezett. Minthogy egyértelmű utalást tartalmaz Radvánszky János „attyja és több becsületek rendek váratlan esetéről”, igen valószínű, hogy az eperjesi vérbíróóság kapcsán született. Ugyan e sorokból világosnak tűnik, hogy Radvánszky egy igazolást kér a fent nevezett ügyvel kapcsolatban, ám az csak feltételezhető, hogy a kért tanúsítvány a birtok-visszaszerzési eljárás során szolgálhatott (volna) Radvánszky segítségére, esetleg az édesapja ellen felhozott vádak cáfolása végett. Ezt támaszthatja az is alá, hogy az ifjú, apja kivégzését követően rögvest fellépett elkobzott birtokaik visszaszerzése érdekében, s mind januárban, mind márciusban beadványokkal, igazolásokkal próbált ügyéért fáradozni.

„Sokszor mondta szeretett atyám, hogy nem kis bátorság kellett ahhoz, hogy ezen gyűlöletes ügyben az eperjesi áldozatok özvegyeinek és árváinak közös ügyét, kérvényeit a császárnak, a kamaráknak és a hatalmasabb minisztereknek bemutatás” – olvashatjuk a családtörténeti visszaemlékezésben.³⁰ Az ifjú Radvánszky valóban hosszú évekig kitartóan és bátran próbálta visszaszerezni a család elkobzott javait. Sorra járta a főbb urakat Bécsben, Pozsonyban, felkereste a nádort, az országbíró, sőt még Caraffát is. Végül tízévi utánjárását követően, 1697-ben Kollonich Lipót érsek közbenjárására, I. Lipót új adományát útján, terhes záradékkal kerültek azok vissza. A célkitűzés roppant nehézségét jól mutatja, hogy az eperjesi áldozatok leszármazottai közül egyedül őneki sikerült a családjá vagyónát visszanyerni.³¹

S noha a fent idézett források alapján teljes biztonsággal nem lehet felderíteni, hogy Radvánszky György és fia vajon közeli hívei voltak-e Thökölynek, illetve szolgálták-e, s ha igen, meddig és milyen eszközökkel a felkelését, egy apró föltételezést azonban megkockáztatunk. Az 1754-ben készült családtörténet idevonatkozó furcsa hiátusának egyik oka vélhetően az lehetett, hogy a hosszú és bonyodalmas birtok-visszaszerzési eljárás után a Rákóczi-szabadságharcot követően újólag amnesztiát nyert család kuruc ügyeiről talán nem volt tanácsos beszámolni. Ugyanis az eperjesi vérbíróóság nem csupán a családi emlékezet számára fontos történelmi esemény, de az közvetlenül és jelentős mértékben befolyásolta a túlélő sarj, Radvánszky János politikai választását és pályafutását. Tudható, hogy Radvánszky János a következő Habsburg-ellenes megmozdulás során, a Rákóczi-szabadságharcban lényeges szerepet játszott, a fejedelem legbelső köréhez tartozó ember, titkos tanácsos, 1704-ben pedig az erdélyi fejedelemválasztó országgyűlés teljhatalmú biztosa volt.³² Egy olyan személy, akit

³⁰ RADVÁNSZKY, *i. m.*, 34.

³¹ A Radvánszky-javak visszaszerzéséről lásd Rezik anekdotákkal fűszerezett elbeszélését. REZIK, *i. m.*, 123–124.

³² Rákóczi még 1704 legelején megszervezte az Udvari Tanácsot (Consilium Aulicum) és utána ennek a kormányzati testületnek a segítségével alakította ki és igazgatta az új magyar államot. E testület tanácsosaként Radvánszky feladata volt a Rákóczi hatalma alá került Erdélyben a közigazgatás és a gazdaság megszervezése. Később pedig a vallásügyi végzések tekintetében történelmi jelentőségű, a lelkiismereti szabadság és a szabad vallásgyakorlat elveit törvénybe foglaló szécsényi országgyűlésen a jórészt protestáns összetételű alsótábla elnökeként küzdött Rákóczi érdekei és elképzelései mellett. Erről lásd R. VÁRKONYI Ágnes, *Rend-hagyó országgyűlés Szécsényben = Tanulmányok Szécsény múltjából I*, szerk. BOROSZKY Samu, FÜGEDI Erik,

mások mellett maga a fejedelem és a későbbi történetírás egyaránt, úgy tűnik okkal és joggal, a Rákóczi-szabadságharchoz kapcsolódó thökölyánus evangélikus nemes-ség egyik képviselőjének látott. Egy olyan személy, aki az ország függetlenségének és a vallásszabadság ügyét nem feledve Thököly után Rákóczi politikai törekvéseihez akart és tudott csatlakozni. Erről számos adat tanúskodik. Részint az *Emlékiratok* Radvánszky Jánosra vonatkozó következő megjegyzése kapcsán alakult ki a vélekedés, hogy Rákóczi a gyulafehérvári országgyűlésen nem saját maga megválasztására gondolt, hanem az emigráns Thökölyt kívánta Erdély fejedelmének: „Annyi bizonyos, hogy ha lépéseket akartam volna tenni megválasztásom érdekében, sohasem küldtem volna Radvánszkyt, akinek apját az osztrákok Thököly fejedelemhez való ragaszkodása miatt ölték meg.”³³ 1703 nyarán és őszén Magyarország és Erdély társadalmát s az európai politikai közvéleményt egyaránt élénken foglalkoztatták Thököly visszatérének hírei. Az emigrációba kényszerített hadvezér, a fejedelemválasztás után 1704 őszétől kezdve Rákóczi ellenében igyekezett hatalmi bázisát kiépíteni, leveleket váltott magyarországi párthíveivel, többek között Radvánszky Jánossal, aki, mint e fölvezolt kapcsolati rendszerből is érzékelhető, sokrétűen bonyodalmas politikusi és diplomáciai tevékenységet folytatott.³⁴ Mindennek fényében jól látható, hogy a két legfőbb magyar Habsburg-ellenes megmozdulás vezetőjének viszonyrendszere, illetve az erdélyi fejedelemválasztás körülményeinek részletes feltárása szempontjából is továbbbi elemzést és kutatást igényel az a történet, mely az eperjesi vértanú, Radvánszky György és fiának a kuruc királyhoz fűződő kapcsolatáról szól. Írásunk zárásaképp idézzük a „bujdosó”, törökországi emigrációban élő Thököly Radvánszkyakhoz írt levelei közül azt, amelyiket György özvegyének címzett. Ez a bensőséges hangnemű levél a felidézett történelmi és magánéleti dráma kontextusában is méltán került a felső-magyarországi fejedelem „főbb híveinek” írt leveleskönyv³⁵ lapjai közé.

Radvánszky Györgyné Máriaassy Johanna-Katarina assonnak.

Radvánbul die 6. Februarij Anni praesentis nékem írt kegyelmes jónkat kívánó szép levelét kedvessen vettem; kegyelmedet, úgy kedves fiát régi jóakarónk

---

Szécsény, Szécsényi Nagyközségi Tanács, 1978, 24; TRÓCSÁNYI Zsolt, *Erdély kormányzata II. Rákóczi korában*, Levéltári közlemények, 1955/1, 148–187; Uő, *II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata = Rákóczi tanulmányok*, szerk. KÖPECSI Béla, HOPP Lajos, R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 1980, 113–122.

³³ RÁKÓCZI Ferenc, *Emlékiratok*, ford. VAS István = Uő., *Vallomások, emlékiratok*, Bp., Szépirodalmi, 1979 (Magyar Remekírók), 267–268. Az ún. Thököly-pártról átfogóan lásd R. KISS István, *II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása*, Századok, 1906, 1–21, 97–120, 214–238, 313–341; Tört. Tár, 1906, 1–47, 198–230, 408–444.

³⁴ A téma egyik legkiválóbb szakértője R. Várkonyi kutatásai szerint a (volt) Thököly hívek közül „Radvánszky erdélyi működése részleteiben még nincs feltárva, ismert dokumentumai szerint azonban inkább leszerte, mintsem közös akcióra szervezte volna a thökölyánusokat.” R. VÁRKONYI Ágnes, *Kritika és emlékezet (Vázlat II. Rákóczi Ferenc Thököly-képéről) = A Thököly-felkelés és kora*, szerk. BENCZEDI László, Bp., Akadémiai, 1983, 233. Thököly utasítása a szécsényi országgyűlésre küldött követe, Bay Mihály számára és levelei Rákóczihoz, Bercsényihez, egykori híveikhez = Magyar Történelmi Emlékek, Írók, XXIII, (1868) 365–396; Radvánszkyknak címzett levele: Tört. Tár, 1906, 411–412.

³⁵ Magyar Történelmi Emlékek, Írók, XXIII, (1868), 393–394.

közül egyiknek tartván, ezen választtévő levelemmel én is kegyelmedet megbecsülni kívántam, – Istentül mind kegyelmednek, mind hozzátartozóinak jó egészséget, és hazájokban boldog és békességes lakást kívánván.

Sem Radvánszky János, sem Gerhard György uraiméknak nem szükséges a méltóságos fejedelem kedves fiam-uram ő kegyelme előtt a *recommendatio*: mert igaz hazafiaknak esmérvén ő kegyelmeket, élet már is szolgálatjokkal, és meg is esmérte, kik legyenek; mindazonáltal kegyelmed *requisitio*ja tekintetében előttem lévén, én is kegyelmeitekhez közelebb való menetelemet remélvén: az alkalmatossághoz és az időhöz képest nem kívánom elmulatni ő kegyelmekhez való jó *affectio*mnak megbizonyítását, remélvén ő kegyelmek iránt ennek *reciprocatio*ját. Az szent Isten minden változástul óltalmazza kegyelmeiteket, s engedje nékem is látnom kívánt jó állapotban! *Nicomediae*, 23. Aug. 1705.